

ΡΕΝΑ ΣΤΑΥΡΙΔΟΥ-ΠΑΤΡΙΚΙΟΥ

ΤΟΝ Μάρτιο του 1986 κυκλοφόρησαν από τις εκδόσεις Γνώση, συγκεντρωμένα για πρώτη φορά, τα δημοσιευμένα, αλλά και αδημοσίευτα, εκπαιδευτικού περιεχομένου κείμενα του Μίλτου Κουντουρά (1889, Σκόπελος Λέσβου – 1940, Αθήνα). Η επιμέλεια και ο σχολιασμός έχουν γίνει από τον Αλέξη Δημαρά.

Κλείστε τα σχολειά

ΜΙΛΤΟΥ ΚΟΥΝΤΟΥΡΑ
Κλείστε τα σχολειά.
Εκπαιδευτικά άπαντα
Επιμέλεια - σχόλια:
Αλέξης Δημαράς

Γνώση
Αθήνα, 1986, τόμοι δύο

Το διսυπόστατο της προσέγγισης που αναγκαστικά υπάρχει σε τέτοιου είδους έργα –πρόκειται τόσο για το ίδιο το έργο όσο και για την επιμέλεια του έργου–, εδώ αποκτά ιδιαίτερη σημασία, μια και στο βιβλίο αυτό τα «δύο» έργα, του συγγραφέα και του επιμελητή, συνιστούν εξίσου πολύτιμη συμβολή στην ιστορία των εκπαιδευτικών πραγμάτων.

Δεν ξέρω πια πόσο άγνωστη εξακολουθεί να παραμένει στο μη ειδικό αναγνωστικό κοινό η δουλειά γύρω από την έκδοση κειμένων κι αν δεν πρέπει ακόμη να τονίζεται πόσες γνώσεις, πόσος μόχθος και πόση πνευματική πειθαρχία χρειάζονται για να τιθασευτεί το υλικό ενός αρχείου, για να δημοσιευτούν κείμενα με πλήρη πραγματολογική και ερμηνευτική θεμελίωση. Η πρακτική του παρελθόντος –παντελής έλλειψη κειμένων ή ατελής έκδοσή τους– μας έχει οδηγήσει πολλές φορές στη μοιραία αποδοχή μέτρων εκδοτικών αποτελεσμάτων, με τη γνωστή σ' όλους μας σκέψη, παρά να μην έχουμε τίποτα, καλά κι αυτά, εννοώντας καλά και τα ασχολιάστα κείμενα, φτάνει να τα βρίσκουμε. Έχοντας προσωπικά υποκύψει σ' αυτή την κριτική μεγαθυμία, δεν μπορώ να μην υπογραμμίσω, πριν πω οποιαδήποτε άλλη λέξη για το βιβλίο, ότι η εκδοτική φροντίδα του Αλέξη Δημαρά μάς επιτρέπει να έχουμε στα χέρια μας ένα εργαλείο εργασίας πρώτης κατηγορίας: υπάρχει εξαντλητική έρευνα και επεξεργασία σε βάθος των στοιχείων, καθώς και άκρα μεθοδολογική συνέπεια στις προτάσεις ερμηνείας των στοιχείων αυτών.

Θα έλεγα, μάλιστα, ότι η επιστημονική της υποδειγματικής αυτής έκδοσης φαίνεται ακόμη περισσότερο όταν εντοπίσει κανείς το στόχο της: Ο τρόπος, τον οποίο επέλεξε ο επιμελητής για να μας παρουσιάσει το σκόρπιο μέχρι τώρα έργο του Μίλτου Κουντουρά, γίνεται φανερός ήδη από τον τίτλο του βιβλίου. Ο τίτλος «Κλείστε τα σχολειά» ανήκει σε κείμενο του ίδιου του Κουντουρά, που πρωτοδημοσιεύτηκε σε συνέχειες, το 1923, στο περιοδικό της Μυτιλήνης Καμπάνα (διευθυ-

ντής ήταν ο Στράτης Μυριβήλης). Σ' αυτόν τον ευρηματικό αλλά και προκλητικό τίτλο, ο επιμελητής έχει προσθέσει τον επεξηγηματικό υπότιτλο *Εκπαιδευτικά άπαντα*. Δεν πρόκειται, δηλαδή, για έκδοση αρχείου. Συγκεντρώνονται τα κύρια δημοσιευμένα κείμενα που έχουν σχέση με την εκπαίδευση και όσα ανέκδοτα αξιοσημείωτα.

Η επιλογή του Αλέξη Δημαρά, η συγκέντρωση, δηλαδή, κειμένων αποκλειστικά εκπαιδευτικού χαρακτήρα, φανερώνει και την ιεράρχηση των προθέσεων του. Είναι σαφές ότι δεν θέλει να χρησιμεύσουν τα κείμενα του Κουντουρά απλώς ως τεκμήρια για την ιστορία της ελληνικής εκπαίδευσης, αλλά να διαβαστούν *σήμερα* από σημερινούς εκπαιδευτικούς. Τούτο ταιριάζει όχι μόνο με τη σειρά των προσωπικών του οραμάτων –πάντα προτάσσει την εκπαιδευτική του ιδιότητα– αλλά και με την επιστημονική πεποίθηση ότι η Μεταρρύθμιση του 1929, όπως συνήθως ονομάζουμε το σύνολο των εκπαιδευτικών θεσμικών ρυθμίσεων των ετών 1927-1932, αποτελεί «αξεπέραστο όριο».¹

Είναι φυσικό, λοιπόν, ένας από τους πρωταγωνιστές της, ο Μίλτος Κουντουράς, να εξακολουθεί να είναι επίκαιρος μετά από τόσες μεταγενέστερες απόπειρες μεταρρύθμισης, οι οποίες, ωστόσο, δεν ξεπέρασαν τα όρια που είχε προσεγγίσει ο ίδιος κι οι συνεργάτες του.

Άλλωστε η επιλογή αυτή –συγκρότηση ενός βιβλίου πρώτα για παιδαγωγικούς κι ύστερα για ιστορικούς– ενισχύεται από το γεγονός ότι τα κείμενα του Κουντουρά δεν δημοσιεύονται με αυστηρή χρονολογική σειρά, αλλά ακολουθούν μια θεματική, κυρίως, κατάταξη. Βεβαίως, η ιστορική διάσταση εξασφαλίζεται με τον ειδικό πίνακα των κειμένων του Κουντουρά σε χρονολογική τάξη που δημοσιεύεται ξεχωριστά, με το γενικό χρονολόγιο και, φυσικά, με το σύνολο των σημειώσεων, πινάκων, ευρετηρίων και άλλων συναφών στοιχείων.

Η ύλη του βιβλίου κατανέμεται ως εξής: Στην εκτενή εισαγωγή, 145 σελίδων, παρακολουθείται η εξέλιξη του βίου, των σπουδών του στο Γυμνάσιο της Μυτιλήνης, στη Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου της Αθήνας, διαπιστώνονται οι επιρροές, περιγράφεται η εκπαιδευτική σταδιοδρομία στο Ελληνικό Σχολείο και στη Μέση Εμπορική Σχολή της Χίου, στο Γυμνάσιο της Μυτιλήνης, στο Διδασκαλείο Θηλέων Θεσσαλονίκης και στο Εκπαιδευτικό Γνωμοδοτικό Συμβούλιο του υπουργείου Παιδείας.

Στην εισαγωγή, εξάλλου, υπάρχει η ιστορία της ανάπτυξης των νέων παιδαγωγικών μεθόδων στα τέλη του 19ου αιώνα στην Ευρώπη, αλλά και στην Αμερική, κυρίως όμως στην Γερμανία, όπου σπουδά-

σαν οι ιστορικοί αρχηγοί του εκπαιδευτικού δημοτικισμού, Γληνός, Δελμούζος, Τριανταφυλλίδης. Στη Γερμανία σπούδασε και ο Κουντουράς και από αυτή την άποψη ίσως μπορεί κανείς να φτάσει σε κάποια συμπεράσματα για όμοιες ενέργειες που πιθανότατα προήλθαν από όμοιες επιδράσεις.

Με την ευκαιρία αυτή, θα ήθελα να σημειώσω πως η σύγκριση ανάμεσα στον Κουντουρά και τους πρωτεργάτες της Εκπαιδευτικής Μεταρρύθμισης του 1917 είναι περίπλοκο εγχείρημα και δεν μπορεί να γίνεται αυτόματα. Βεβαίως, ανήκουν στην ίδια ομάδα των οραματιστών ενός άλλου σχολείου κι αποτελούν όλοι ταυτόχρονα παράγοντες και εκφραστές του βενιζελικού μεταρρυθμισμού. Όμως ο Κουντουράς, χωρίς να υστερεί ούτε σε οράματα ούτε σε υποκειμενικές δυνατότητες, έζησε λίγο, και εκ των πραγμάτων έδρασε λίγο. Εκτός όμως από αυτό, έτυχε να βρεθεί πρωταγωνιστής σε μια μεταρρυθμιστική περίοδο (1927-1932) εντελώς διαφορετική από εκείνη την οποία προσδιόρισαν με τη δράση τους οι Γληνός, Δελμούζος και Τριανταφυλλίδης (1917-1920).

Με τη Μεταρρύθμιση του 1917, μια επαναστατική κυβέρνηση, η κυβέρνηση του Βενιζέλου, πολιτική ηγεσία μιας κοινωνικής τάξης ανερχόμενης, θεσμοθετεί τον επαναστατικό λόγο που αποτελεί η δημοτική. Η σύνδεση, επομένως, του βενιζελισμού με τους εκπροσώπους του εκπαιδευτικού δημοτικισμού γίνεται μέσα από την καθιέρωση ενός επαναστατικού συμβόλου, την στιγμή που ο Βενιζέλος εκπροσωπεί μια αστική τάξη σε άνοδο. Αντίθετα, στη μεταρρύθμιση που επιχειρείται κατά την τετραετία 1928-1932, η σύνδεση των εκπροσώπων του εκπαιδευτικού δημοτικισμού, όπως του Κουντουρά, με το βενιζελισμό δεν μπορεί να γίνει με τους ίδιους όρους. Οι ανερχόμενες δυνάμεις δεν είναι πια αυτές που αντιπροσωπεύει πολιτικά ο Βενιζέλος και η δημοτική γλώσσα, ως σύμβολο επαναστατικού λόγου, έχει αλλάξει χέρια: χρησιμεύει ως ανατρεπτικό γνώρισμα σε μια εργατική τάξη που αρχίζει να υπάρχει και απέναντι στην οποία ο βενιζελισμός είναι πια σε άμυνα. Η Μεταρρύθμιση του 1929 ήταν ασφαλώς μια σημαντική εκπαιδευτική μεταρρύθμιση, όμως οι ενδοαστικές συγκρούσεις, μέσα στις οποίες επιβλήθηκε, δεν αρκούσαν για να γίνουν οι φορείς της σύμβολα της κοινωνικής αναγέννησης, όπως συνέβη το 1917. Ο εκπαιδευτικός δημοτικισμός, άρρηκτα δεμένος με το βενιζελισμό, ακολούθησε φυσικά τη μοίρα του τελευταίου.

Μετά την εισαγωγή, δημοσιεύονται τα ίδια τα κείμενα του Κουντουρά χωρισμένα σε ενότητες, των οποίων οι τίτλοι μαρτυρούν και το περιεχόμενο: Στην πρώτη ενότητα, με τον τίτλο *Προσδοκίες*, συγκε-

ντρώνονται κείμενα που γράφτηκαν στη διάρκεια της πρώτης εκπαιδευτικής θητείας στη Χίο και τη Μυτιλήνη. Η περίοδος αυτή αρχίζει το 1915, που παίρνει το πτυχίο του, και τελειώνει το 1923, όταν φεύγει για τη Γερμανία. Στα χρόνια αυτά, εξαιρετικά δύσκολα λόγω της σχεδόν συνεχούς στράτευσής του, των πολιτικών γεγονότων και των εθνικών κρίσεων, ο Κουντουράς έρχεται σε άμεση επαφή με την εκπαιδευτική πράξη και αρχίζει να διαμορφώνει το δικό του σύστημα ιδεών γύρω από αυτή. Το σύστημα αυτό είναι ήδη φανερό στο κείμενο που αποτελεί τη δεύτερη ενότητα, με τον τίτλο *Κλείστε τα σχολεία*, και αρτιώνεται μετά την επιστροφή από τη Γερμανία, το 1926. Στο κεφάλαιο με τον τίτλο *Σχολείο και ζωή* (Εκπαιδευτικός δημοτικισμός) συγκεντρώνονται κείμενα, άρθρα και συνεντεύξεις αυτού του περιεχομένου, που γράφτηκαν μετά το 1926. Το τέταρτο μέρος, με τον χαρακτηριστικό τίτλο *Ιερή τριετία*, περιλαμβάνει τα κείμενα που σχετίζονται με τη δράση του ως διευθυντού του Διδασκαλείου Θηλέων Θεσσαλονίκης (1927-1930). Το τελευταίο μέρος τιτλοφορείται *Εκπαιδευτική πολιτική* και περιέχει τα κείμενα που έχουν σχέση με προγράμματα και εκπαιδευτικό σχεδιασμό.

Μετά το κύριο σώμα των γραπτών του Κουντουρά, ακολουθούν δύο παραρτήματα στα οποία δημοσιεύονται κείμενα τρίτων, αλλά και του ίδιου, που βρίσκονται στο περιθώριο της κύριας εκπαιδευτικής δραστηριότητας και συγγραφικής παραγωγής. Τα κείμενα του πρώτου παραρτήματος (σσ. 279-311) αναφέρονται στη φοιτητική του ζωή, και ειδικότερα στο φοιτητικό σωματείο *Φοιτητική Συντροφιά*, του οποίου υπήρξε ιδρυτικό μέλος (1910). Στο δεύτερο εκτενέστερο παράρτημα (σσ. 315-427) συγκεντρώνονται οι μαρτυρίες γύρω από τα «σκάνδαλα» του Διδασκαλείου Θηλέων Θεσσαλονίκης και το διωγμό του Κουντουρά ως υπεύθυνου. Στο τρίτο μέρος του βιβλίου δημοσιεύονται η ειδική περιγραφή, η ταυτότητα του κάθε κειμένου – τόσο του κυρίου σώματος όσο και των παραρτημάτων –, οι ερμηνευτικές σημειώσεις που τους αντιστοιχούν και τα σχόλια. Ας σημειωθεί πάντως ότι ενώ το σχήμα, σύμφωνα με το οποίο έχει γίνει η κατανομή και επεξεργασία της ύλης, είναι απολύτως λογικό, η χρήση, κυρίως του τελευταίου μέρους, παρουσιάζει μικρές δυσκολίες και απαιτεί κάποια εξοικείωση σε τέτοιου είδους μελέτες.

Έχοντας προφανώς αυτό υπόψη, ο Αλέξης Δημαράς προτείνει στην εισαγωγή του και άλλους τρόπους ανάγνωσης, με τους οποίους μπορεί να αγνοθούν κατ' αρχάς οι σημειώσεις. Θα επαναλάβω ωστόσο, ότι οι σημειώσεις μαζί με τους πίνακες, τα χρονολόγια και την πολυτιμή «προσωπογραφία» (βιογραφικά σημειώ-

ματα επωνύμων αλλά κυρίως λιγότερο επωνύμων, οι οποίοι άφησαν τα ίχνη τους στην εκπαιδευτική ζωή των ετών 1910-1940) συνιστούν τον καρπό τέτοιας επισημονικής μέριμνας ώστε αξίζει να ξεπεραστεί η οποιαδήποτε πρώτη δυσκολία, για να ανακαλύψει κανείς ότι στο βιβλίο αυτό κανένα ερώτημα σχετικό με την ιστορία της ελληνικής εκπαίδευσης εκείνης της περιόδου δεν μένει αναπάντητο.

Επιστρέφοντας, λοιπόν, αναπόφευκτα στην ιστοριογραφική υπόσταση του βιβλίου, θα ήθελα να σημειώσω και τούτο: Η παρουσίαση του έργου του Μίλτου Κουντουρά, ανεξάρτητα από το πώς θα αποτιμηθεί το έργο αυτό σε σχέση με το έργο εκείνων που έχουμε συνηθίσει να θεωρούμε προσδιοριστικούς παράγοντες στην εξέλιξη των εκπαιδευτικών μας πραγμάτων, όπως των Γληνού, Δελμούζου, Τριανταφυλλίδη, έχει σημασία για έναν ακόμη λόγο: προσθέτει κάποια νέα στοιχεία για να εξακριβώσουμε, να περιγράψουμε –τελικά για να καταλάβουμε– πώς λειτούργησαν επί πολύ διάστημα ορισμένοι μηχανισμοί στο ελληνικό κοινωνικό γίγνεσθαι.

Ένα από τα χαρακτηριστικά δείγματα αυτής της λειτουργίας είναι το είδος των αντιδράσεων που προκάλεσαν, επί τρεις τουλάχιστον δεκαετίες, οι απόπειρες εκπαιδευτικών νεοτερισμών συνδεδεμένες, φυσικά, με το ζήτημα του δημοτικισμού. Οι αναλογίες των αντιδράσεων, νομίζω, πως έχουν πια στατιστική σημασία ή, πάντως, σταθεροποιούν μια εικόνα της κοινωνικής ακαμψίας που υπήρχε, ενισχυμένης πάντα από συγκεκριμένους θεσμούς, μπροστά σε οποιαδήποτε κίνηση, η οποία θα μπορούσε να διαταράξει υπάρχουσες ισορροπίες.

Οι αντιδράσεις αυτές βασίστηκαν μόνιμα στο εξής τρίπτυχο: αντιθρησκευτικότητα, ανηθικότητα, αντεθνικότητα. Στις ήδη καταγραμμένες περιπτώσεις των «Αθεϊκών» του Παρθεναγωγείου του Βόλου, για τα οποία διώχτηκαν ο Δελμούζος κι οι συνεργάτες του (1911), των «Μαρσλειακών» που οδήγησαν στην απομάκρυνση του Γληνού και του Δελμούζου (1926), προστέθηκε τώρα, με την ερευνητική υπομονή του Αλέξη Δημαρά, και η τεκμηρίωση των ανάλογων επεισοδίων που σημειώθηκαν στο Διδασκαλείο Θηλέων Θεσσαλονίκης, όταν ήταν διευθυντής ο Κουντουράς (1928). Κατηγορήθηκε κι αυτός για αθεϊσμό, βλάβη των ηθών και αντεθνική δραστηριότητα. Από τη δική μου συγκομιδή μπορεί να προστεθεί η περίπτωση του εκπαιδευτικού Ιορδάνη Ιορδανίδη, διευθυντή του ελληνικού σχολείου στο Ζαγαδίκ της Αιγύπτου (1919). Ο Ιορδανίδης εκδιώχθηκε διότι «παραμορφώθηκαν φράσεις, παρεξηγήθηκαν σκόπιμα ενέργειες, ανακαλύφθηκαν ανήθικα βιβλία στη βιβλιοθήκη του σχολείου, επινοήθηκαν

κρούσματα ηθικής παραλυσίας και μπολσεβικισμού» και ο ίδιος θεωρήθηκε «μαλιαρός, άθεος, εικονοκλάστης, ανήθικος, μπολσεβίκος».² Το σχολείο έκλεισε, ο Ιορδανίδης ήρθε στην Αθήνα, προσελήφθη στο Μαράσλειο για να διωχτεί και από κει το 1926.

Με τα παραπάνω, θα μπορούσε να συγκροτηθεί ένας κατάλογος αναλογιών που να αφορά το σύνολο των στοιχείων –εντελώς όμοιων κι αυτών– κι όχι απλώς το περιεχόμενο των κατηγοριών. Ο κατάλογος αυτός δεν έχει βέβαια θέση εδώ. Έθιξα μόνο το θέμα επειδή το θεώρησα αντιπροσωπευτικό παράδειγμα –ανάμεσα σε πολλά που περιέχει το βιβλίο– μιας πολύτιμης προσθήκης στοιχείων στην προσπάθεια της ιστορικής έρευνας να εντοπίσει τις κανονικότητες που διέπουν την ελληνική κοινωνία. Από αυτή την άποψη, για το βιβλίο που επιμελήθηκε ο Αλέξης Δημαράς, με την πρόθεση να το διαβάσουν εκπαιδευτικοί, οι ιστορικοί μένουμε ευγνώμονες.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Βλ. σχετικά Αλέξη Δημαρά, «Πενήντα χρόνια πριν: 1931. Το αξεπέραστο όριο», στο *Δελτίο της Εταιρείας Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας*, 6 (1984), σσ. 83.
2. Εκπαιδευτικός, «Η εκπαιδευτική μας κίνηση στην Αίγυπτο», π. *Γράμματα*, 51 (1919), σ. 138.